

Судьянинг онгида - адолат, тилида - ҳақиқат,
дилида - поклик бўлиши шарт.

Шавкат МИРЗИЁЕВ

5/2020

ISSN 2181-8991

ОДИЛ СУДЛОВ

Ҳуқуқий, илмий-амалий нашр

Муассис:
Ўзбекистон Республикаси
Олий суди

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Козимджан КАМИЛОВ
Икрам МУСЛИМОВ
Холмўмин ЁДГОРОВ
Бахтиёр ИСАКОВ
Мирзоулугбек АБДУСАЛОМОВ
Ибрагим АЛИМОВ
Олим ХАЛМИРЗАЕВ
Акмал МУРОДОВ
Шахноза АХАТОВА
Омонбой ОҚЮЛОВ
Азиз МИРЗАЕВ
Музаффаржон МАМАСИДДИҚОВ

© Реклама нашри ва тижорий йўл билан босилган матнлар.

Таҳририят фикри муаллиф фикридан ўзгача бўлиши мумкин.

Кўлёмалар, суратлар тақриз қилинмайди ва қайтарилмайди.

Кўчириб босилганда «Одил судлов» – «Правосудие» нашри кўрсатилиши шарт.

Журнал Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2013 йил 30 декабрдаги 201/3-сонли қарори билан докторлик диссертациялари бўйича илмий мақолалар чоп этиладиган нашрлар рўйхатига киритилган.

2017 йил 29 ноябрда Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлигида 0026-рақам билан рўйхатга олинган. 1996 йилдан чиқа бошлаган.

Бош муҳаррир

Камол УБАЙДИЛЛОЕВ

Масъул котиб

Муталиф СОДИҚОВ

Журнал 2015 йилда «Жамият ва мен» республика танловида «Энг яхши ёритилган ҳуқуқий мавзулар» йўналиши бўйича голиб деб топилган.

ТАҲРИРИЯТ МАНЗИЛИ:

100097, Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани,
Чўпонота кўчаси, 6-уй
Х/р 20210000300101763001
ХАБ «Трастбанк» Тошкент филиали
МФО 00850, СТИР 201403038

ТЕЛЕФОН: 278-96-54, 278-91-96,
278-25-96, **ФАКС:** 273-96-60

Email: odilsudlov.oliy@sud.uz

www: odilsudlov.sud.uz

Босишга 2020 йил 22 майда рухсат этилди. Қоғоз бичими 60X84 1/8. 10 босма табоқ. Офсет усулида чоп этилди. Журнал таҳририят компютерида терилди ва саҳифаланди. Буюртма – 20. Нашр адади 5700 нусха.

Навбатчи муҳаррир

Муталиф СОДИҚОВ

ИНДЕКС:

якка тартибдаги обуначилар
учун – 908;
ташкilotлар учун – 909.

Сотувда келишилган нархда

«SILVER STAR PRINT» МЧЖ

босмаҳонасида чоп этилди.

Босмаҳона манзили: 100 139,

Тошкент шаҳри, Учтепа тумани, 22-даҳа, 17-уй

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ЮРИДИК ШАХСЛАР ЖАВОБГАРЛИГИНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ

Кишилар, фан тилида айтганда, шахслар қатнашган муносабатлар ижтимоий муносабатлар саналиши оддий аксиомадир. Ижтимоий муносабатлар эса, тарихан шаклланган: ахлоқий, диний ва ҳуқуқий муносабатлараро бир бутунликка эга бўлади. Ҳар бир муносабат, ўз навбатида, муайян элементлари (таркибий тузилиши)га эгадир: муносабат субъектлари, объектлари ва мазмуни. Улар орасида ҳуқуқий муносабат давлат ваколатли органлари томонидан регламентлаштирилганлиги (эътироф этилганлиги – ҳуқуқий ифодаланганлиги, санкцияланганлиги) билан ўзига хосдир. Бугунги замонамизда ҳуқуқий муносабат ҳам серкирра бўлиб, у ҳуқуқнинг турли соҳалари (давлат (конституциявий), фуқаролик, меҳнат, хўжалик, жиноят, маъмурий ҳуқуқ соҳалари каби) билан тартибга солинади...

Муносабат мазмуни ҳар бир муносабатнинг финали, умумий махражи ҳисобланиб, субъектларнинг ҳуқуқ ва бурчларидан иборатдир. Уларнинг хатти-ҳаракатлари қаратилган нарса (предмет)лар муносабат объектларидир. Муносабат объектлари кенг маънода кўйидаги турларга фарқланади: эркин муомаладаги, чекланган муомаладаги ва эркин муомаладан чиқарилган объектлар. Ва шунга қараб объектлар ўзига хос хусусиятларга эга бўлади. Муносабат мазмуни тўлиқ ва тўғри (яъни, мақсадга мувофиқ) реализация қилиш, муносабат объектини ўзлаштириш ўз-ўзидан бўлмайди. Бунинг учун муносабат субъектлари майдонга чиқади. Бутун дунёда бўлгани каби Ўзбекистонда ҳам ҳуқуқ субъектларининг фуқаролар (жисмоний шахслар), юридик шахслар ва давлат турлари эътироф этилган. Таъкид-

лаш лозимки, ҳуқуқ субъектисиз ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишни амалга ошириш мумкин эмас. Бу эса, ўз навбатида, ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солинаётган ижтимоий муносабатларда иштирок этувчининг ҳуқуқ субъекти мақомига эга бўлишини талаб этади. Ҳуқуқ субъектчилиги эса, ўз навбатида, ҳуқуқий лаёқат тушунчаси билан боғлиқдир. Ҳуқуқий лаёқат ҳуқуқ лаёқати ва муомала лаёқати каби икки таркибий қисмдан ташкил топади. Шахс ҳуқуқ лаёқатининг ана шу икки таркибий қисмига бир вақтнинг ўзида эга бўлишидан келиб чиқиб, унинг тўлақонли ҳуқуқ субъектчилиги англашилади.

Бир жиҳат эътиборли: фуқаролик ҳуқуқи соҳасида фуқароларнинг ҳуқуқ лаёқати у туғилиши билан, тўла муомала лаёқати эса, 18 ёшга тўлгач вужудга келади. Юридик шахсларда ҳуқуқ ва муомала лаёқати бир пайтда вужудга келади. Фуқаролик ҳуқуқлари ва бурчларга эга бўлмаган шахслар ҳуқуқий муносабатда мустақил субъект сифатида қатнаша олмайдилар. Масалан, вояга етмаган шахс тўлақонли олди-сотди муносабатларида қатнаша олмайди. Фуқаролик кодекси ўрнатган тартибга кўра, агар қонунда бошқача тартиб белгиланган бўлмаса, ваколатхона ва филиаллар юридик шахс ҳисобланмайди (47-модда).

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, халқимиз сиёсий-ҳуқуқий тафаккурининг юксак намунаси бўлган Конституциямиз юртимизда демократик давлат ва фуқаролик жамияти барпо этиш, Ўзбекистоннинг халқаро майдонда муносиб ўрин эгаллашида мустаҳкам пойдевор бўлиб хизмат қилмоқда¹. Чунки,

ўтган давр мобайнида халқимиз ҳаётида рўй берган ўзгаришлар, давлат иқтисодиётининг ривожланиши, ижтимоий соҳадаги ютуқлар, демократик ислохотларнинг натижалари сарҳисоб қилинади. Республикамизда барча соҳаларда амалга оширилаётган ислохотлардан кўзланган асосий мақсад инсон ҳуқуқ ва манфаатлари кафолатланган қонунларнинг ижросини таъминлашдан иборатдир.

2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси²да қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишнинг устувор йўналишлари сифатида маъмурий, жиноят, фуқаролик ва хўжалик қонунчилигини такомиллаштириш бобида: жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш ва либераллаштириш, алоҳида жиноий қилмишларни декриминаллаштириш, жиноий жазолар ва уларни ижро этиш тартибини инсонпарварлаштириш; маъмурий, жиноят, фуқаролик ва хўжалик суд иш юритувининг процессуал асосларини такомиллаштириш вазифалари белгиланди.

Ушбу вазифалар ижросига қонунларни қайта кўриб чиқиш ва адолатли дунёвий андозаларга мос қонунларни яратиш билан эришилади. Бу конституциявий тамойилларга асосланган ҳолда, инсон ва унинг манфаатлари олий қадрият эканига алоҳида эътибор қаратишни талаб этади. Ўзбекистон Республикасининг халқаро миқёсдаги нуфузи кун сайин ошиб бормоқда. Халқаро миқёсдаги ютуқларга мавжуд натижалар ва халқаро ҳуқуқ нормаларининг таъминланиши натижасида эришилади. Механизм сиртдан қараганда жуда оддий: Ўзбекистон Республикасининг халқаро ҳужжатларни имплементация қилиши, унинг талабларини қонунларимизга сингдириши ва ижроси. Тўғри, Конституциямизнинг муқаддимасидаёқ халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган қоидалари устунлигини тан олганмиз.

Аммо, айнан ўша ерда «инсон ҳуқуқлари ва давлат суверенитети ғояларига содиқлигимизни» эълон қилганмиз, «ҳозирги ва келажак авлодлар олдидаги юксак масъулиятни англаган ҳолда, ўзбек давлатчилиги ривожининг тарихий тажрибасига таяниб» иш кўрганимизни ҳам билдирганмиз. Энг муҳими, давлатимизнинг бош ижтимоий вазифаси – фуқаролар тинчлиги ва миллий тотувлигини таъминлаш мақсади эканини баён этганмиз.

Моҳиятга кириб борар эканмиз, халқаро ҳужжатларнинг қонунларимизга сингдирилишида миллий қонунчилик талаблари, миллий манфаатларимиз инкор этилишига ҳам йўл қўйиб бўлмайди. Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари тўғрисида»ги Қонуни қўйган талабга кўра, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган принциплари ва нормалари билан бир қаторда Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий тизимининг таркибий қисмидир. Бинобарин, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган принциплари ва нормаларига, Ўзбекистон Республикаси Конституциясига, шунингдек ушбу Қонунга ҳамда халқаро шартномаларнинг ўз қоидаларига мувофиқ тузилади, бажарилади, тугатилади ва уларнинг амал қилиши тўхтатиб турилади³.

Ўзбекистон Республикаси «Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенциясига (Нью-Йорк, 2003 йил 31 октябрь) Ўзбекистон Республикасининг қўшилиши тўғрисида»ги 2008 йил 7 июлдаги ЎРҚ–158-сонли Қонун билан ушбу конвенцияга айрим билдиришлар, баёнотлар ва шартлар билан қўшилди (Ўзбекистон Республикаси учун 2008 йил 28 августдан кучга кирган). 2017 йил 3 январь куни Ўзбекистон Республикасининг «Коррупцияга қарши кураш тўғрисида»ги Қонуни тасдиқланди. Ушбу Қонуннинг моҳияти инсон ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларининг таъминланишида коррупциявий муҳитга

барҳам бериш ва унинг олдини олишга қаратилганидадир. Ўзбекистон Республикаси конвенцияга қўшилиши билан унинг талабларини қабул қилиш вазифасини қонунларимизга сингдириш ва амалий таъминлаш вазифаларини ҳам олади.

Кун мавзусига доир турли давраларда Коррупцияга қарши конвенциянинг 26-моддасидаги «юридик шахслар жавобгарлиги» масаласи юзасидан ОЭСР (Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти) томонидан «Ўзбекистон Республикасида юридик шахсларнинг жиноий жавобгарлиги белгиланмаган», деган эътирозлари бир неча бор таъкидланмоқда. ОЭСР тавсияларида Ўзбекистон Республикасининг амалдаги Жиноят кодексига «Юридик шахсларнинг жиноий жавобгарлиги»ни киритиш тавсия этилади. Ушбу ташкилотнинг Ўзбекистонда юридик шахсларнинг жиноий жавобгарлигини белгилашни тавсия қилишидан қандай мақсад кўзлаганлиги аниқ эмас. Ўзбекистонда ўрнатилган тартибга кўра, юридик шахсларнинг жавобгарлиги нима учун талабга жавоб бермаслиги ҳақида ҳеч қандай асослар баён қилинмаган, айтиш мумкин вақтда фуқаролик-ҳуқуқий тартибда кўрилишига ҳам эътироз билдирилмаган. Қолаверса, конвенция 26-моддасининг биринчи қисмида «ҳар бир иштирокчи-давлат ушбу конвенцияга мувофиқ жиноятларда иштирок этганлик учун юридик шахсларнинг жавобгарлигини белгилашда ўзининг ҳуқуқий принципларидан келиб чиққан ҳолда чораларни кўриши»га ишора мавжуд. Конвенция 26-моддасининг иккинчи қисмига кўра, иштирокчи-давлатнинг ҳуқуқий принципларига риоя қилган ҳолда, юридик шахсларнинг жавобгарлиги жиноий, фуқаролик ёки маъмурий бўлиши мумкин⁴. Лексик, семантик нуқтаи назардан чуқур таҳлилга тортилса, бу ўринда «мумкин» – мумкин эмасликни ҳам билдиради.

Мамлакатда амалга оширилаётган ва оширилиши лозим бўлган иқтисодий ислохотларда давлат бош ислохотчи ва иқтисодий муносабатларни мувофиқлаштирувчи

(иқтисодий муносабатларда монополияга йўл қўймаслиги, бозор муносабатларидаги заиф томон ҳисобланган истеъмолчиларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари устунлигини таъминлаши, ижтимоий ҳимояни шакллантириш чора-тадбирларини амалга ошириши) сифатида намоён бўлар экан, бунда қонун чиқарувчи (яъни, давлат)нинг иқтисодий муносабатларга қонуний аралашуви чегараларини аниқ белгилаш, давлат ва бозор муносабатларининг бошқа иштирокчилари ўртасидаги ўзаро иқтисодий-ҳуқуқий муносабатларни шартномавий тартибга қатъий амал қилиш зарурияти юзага келди. Албатта, бозор муносабатларига ўтиш бўйича республикамизда ўтган даврда давлат ва бозор муносабатларининг бошқа иштирокчилари ўртасидаги иқтисодий, ҳуқуқий алоқаларнинг муайян механизми шакллантирилди ва бунда асосий восита сифатида шартномаларга катта эътибор қаратилди. Бироқ, ўтиш даврида мамлакатнинг бозор иқтисодиётига яқинлашиб бориши сари бундай алоқаларнинг ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиниши такомиллашиб бориши ва секин-асталик билан маъмурий тартиб ўз ўрнини фуқаролик-ҳуқуқий институтларга бўшатиб бериши сир эмас. Тан олиш керак, давлат мустақиллигининг ўтган йилларида «давлатнинг бошқарув соҳасидаги роли инкор этилса, маъмурий-буйруқбозлик тизимидан иқтисодиётнинг бозор тамойилларига ўтишини таъминлаш қийин бўларди. Ўз-ўзидан равшанки, бозор муносабатлари меъёри мустаҳкамланиб, ислохотларнинг ортга қайтмаслиги таъминланиб борган сари давлатнинг таъсири ҳам шунга мувофиқ равишда изчиллик билан камайиб бораверади (жузъий таҳрир бизники – муаллифлар)⁵».

Шу билан бирга, бозор иқтисодиётининг дастлабки даврларида давлатнинг бош ислохотчилик функциясида маъмурий-ҳуқуқий институтларнинг кенг амал қилиш ҳолатлари табиий ҳол сифатида қаралди. Бунда, давлат мамлакатдаги турли иқтисодий номутаносибликларни бартараф

этишда, ўрта қатлам вакиллари иқтисодий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш ва шу орқали аҳолининг қашшоқлашиб кетишининг олдини олишда маъмурий усуллардан фойдаланишга мажбур бўлди. Бозор муносабатлари муайян маънода шаклланиб боравериши билан иқтисодий муносабатларда давлат иштирокидаги маъмурий тартиб ўз ўрнини фуқаролик-ҳуқуқий тартибларга бўшашиб бермоқда. Шу маънода юридик шахсларнинг жавобгарлиги доираси, ҳажми ва характерини таҳлил этиш, мунозарага киришиш ҳам қизиқарли, ҳам манфаатли, ҳам долзарб аҳамият касб этади.

Аслини олганда, миллий юриспруденцияда, хусусан, фуқаролик ҳуқуқи назариясида юридик шахсларнинг жавобгарлик макомини белгиловчи доктринани заиф, деб бўлмайди.

ОЭСРнинг тавсиялари, эҳтимол, Ўзбекистон қонунларининг тўлиқ ўрганилмаганлиги ва Конвенция 26-моддаси талабларининг тўғри талқин қилинмаганлиги натижаси бўлиши мумкин. Конвенция 26-моддасининг иккинчи қисмида юқорида қайд этилганидек, жиноий жавобгарлик эмас, балки умуман жавобгарлик ҳақида гапирилади ва ҳар бир иштирокчи-давлат ўзининг ҳуқуқ тизимидан келиб чиққан ҳолда, юридик шахсларнинг жиноий, фуқаролик-ҳуқуқий ёки маъмурий жавобгарлигини белгилаши мумкин экани белгиланган. Асли предмети шу масала бўлган қонун – Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси (ФК)нинг 48-моддасида юридик шахсларнинг жавобгарлиги белгиланган. Ўз-ўзидан тушунарли: сўз юридик шахсларнинг фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлиги ҳақида кетмоқда. Унда «юридик шахс ўз мажбуриятлари бўйича ўзига қарашли бутун мол-мулк билан жавоб беради», дейилади. Юридик шахсга берилган таърифга кўра, ўз мулкида, хўжалик юретишида ёки оператив бошқарувида алоҳида мол-мулкка эга бўлган ҳамда ўз мажбуриятлари юзасидан ушбу мол-мулк билан жавоб берадиган, ўз номидан мулкӣ ёки шахсий номулкий ҳуқуқларга эга

бўла оладиган ва уларни амалга ошира оладиган, мажбуриятларни бажара оладиган, судда даъвогар ва жавобгар бўла оладиган ташкилот юридик шахс ҳисобланади (ФКнинг 39-моддаси). Юридик шахслар мустақил баланс ёки сметага эга бўлишлари керак. Ушбу қоидадан юридик шахсларнинг қуйидаги ўзига хос белгилари келиб чиқади: ташкилий бирлик, мулкӣ мустақиллик, мустақил мулкӣ жавобгарлик, фуқаролик муомаласида ўз номидан қатнашиш. Юридик шахс шундай тузилмаки, унда (муассис, муассисларнинг) гоё, саъй-ҳаракат ва капиталлари ягона мақсад йўлида бирлашади. Шундан келиб чиқиб, юридик шахсларнинг икки тури фарқланади: тижоратчи ташкилотлар (фойда олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олган) ва тижоратчи бўлмаган ташкилотлар (фойда олишни мақсад қилиб олмаган ташкилот).

Юридик шахсларнинг таъсис ҳужжатларининг ўзига хос Конституцияси бўлиб, у устав (низом) ёки таъсис шартномасидан иборат. Таъсис шартномаси муассислар томонидан тузилади, устав ваколатли давлат органи томонидан тасдиқланади.

Юридик шахсларнинг таъсис ҳужжатида унинг номи, жойлашган ери (почта манзили), фаолият мақсади ва предмети, бошқариш, меҳнатни ташкил этиш ва ҳақ тўлаш, шунингдек тегишли турдаги юридик шахслар тўғрисида қонунда назарда тутилган бошқа маълумотлар бўлиши керак.

ФК 55-моддасининг (юридик шахсни тугатиш тартиби) ўн биринчи қисмига кўра, молия-хўжалик фаолиятини амалга оширмаётган корхоналарни тугатиш, шунингдек уларни муассислари йўқлигида тугатиш таомили ва хусусиятлари қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади. Ушбу масала Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 21 августдаги 704-сонли қарори билан тасдиқланган «Молия-хўжалик фаолиятини амалга оширмаётган тадбиркорлик субъектларини давлат реестридан чиқариш тартиби тўғрисида»ги Низомга мувофиқ амалга оширилади⁶. Юридик шахсларнинг тугатилиши ҳақида-

ги ёзув юридик шахсларнинг ягона давлат реестрига киритиб қўйилганидан сўнг юридик шахсни тугатиш тамомланган, юридик шахснинг фаолияти эса тугаган ҳисобланади. ФК 72-моддасининг (оператив бошқарув ҳуқуқига асосланган давлат унитар корхонаси) бешинчи қисмига кўра, «давлат корхонасининг мол-мулки етарли бўлмаганида давлат унинг мажбуриятлари бўйича субсидиар (лат. *subsidiarius* – резервли, қўшимча) жавобгар бўлади». ФК 76-моддасининг (муассасалар) учинчи қисмида назарда тутилган тартиб ва шартлардан муассасанинг фаолияти мулкдор томонидан унинг олдига қўйилган мақсадлари билан белгиланиши ҳақида хулосага келамиз. Яъни, муассаса ўз мажбуриятлари бўйича ихтиёридаги пул маблағлари билан жавоб беради. Бу маблағлар етарли бўлмаса, тегишли мол-мулкнинг эгаси унинг мажбуриятлари юзасидан субсидиар жавобгар бўлади. Шуниси муҳимки, давлат корхонаси таъсисчининг, яъни давлатнинг мажбуриятлари бўйича жавобгар бўлмайди.

Ҳа, умумий қоидага кўра, юридик шахс қарздор сифатида мажбуриятни бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги туфайли кредиторга етказилган зарар (бунда зарар фуқаролик ҳуқуқида икки таркибий қисмдан: ҳақиқий зарар ва бой берилган фойдадан иборат бўлишини ҳам унутмаслик лозим – муаллифлар)ни тўлайди, йўқ, тўлаши шарт (ФКнинг 324-моддаси). Юридик шахслар характерига кўра, пул мажбуриятини бажармаганлик учун жавобгар бўлиши мумкин, солидар, субсидиар, учинчи шахсларнинг ҳаракатлари учун қарздор юридик шахс жавобгар бўлиши мумкин.

Деликт мажбуриятларда фуқаронинг шахсига ёки мол-мулкига етказилган зарар, юридик шахс ўз ходими меҳнат (хизмат, лавозим) мажбуриятларини бажариб турган вақтида етказган зарарни ҳам қоплайди. Баъзан, чекланган жавобгарлик қўлланилиши мумкин. Бироқ...

Дарвоқе, ўз даврида академик Ҳ.Раҳмонқулов шундай таъкидлаганди: ...фуқаролик

ҳуқуқи предмети мулкӣ ва мулк билан боғлиқ муносабатлардан ташкил топар экан, бундай муносабатларни тартибга солиш методи биринчи галда тарафларнинг ҳуқуқий тенглигига асосланади, иккинчидан, ҳуқуқ ва мажбуриятлар бузилганлиги учун жавобгарлик тарафларнинг шахсига эмас, балки мулкига нисбатан қаратилади. Бундай жавобгарлик зарар етказилган ва уни ундириш учун қонунда ёки шартномада назарда тутилган сабаблар юз берган тақдирда ўз ҳаракатлари билан ҳуқуқни ва мажбуриятни бузган шахс зиммасига ҳар қандай шароитда юклатилади⁷.

Ўзбекистон Республикасининг «Банкротлик тўғрисида»ги Қонуни 4-моддасининг янги таҳририга кўра, қарздорнинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини қаноатлантиришга ва (ёки) мажбурий тўловлар бўйича ўз мажбуриятини бажаришга қодир эмаслиги:

агар тегишли мажбуриятлар ва (ёки) тўлов мажбуриятлари юзага келган кундан эътиборан уч ой ичида қарздор томонидан бажарилмаган бўлса, қарздор шахарни ташкил этувчи корхона ҳамда унга тенглаштирилган корхоналар томонидан эса – олти ой ичида бажарилмаган бўлса;

агар қарздор юридик шахсга нисбатан жами талаблар базавий ҳисоблаш миқдорининг камида уч юз бараварини ташкил этса, қарздор шахарни ташкил этувчи корхона ҳамда унга тенглаштирилган корхонага нисбатан базавий ҳисоблаш миқдорининг камида беш минг бараварини ташкил этса, қарздор якка тартибдаги тадбиркорга ёки якка тартибдаги тадбиркор мақомини йўқотган жисмоний шахсга нисбатан эса базавий ҳисоблаш миқдорининг камида йигирма бараварини ташкил этса, қарздорнинг банкротлик аломатлари ҳисобланади⁸.

Юридик шахсларнинг жавобгарлигига доир ҳуқуқдаги новеллалар Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 29 августдаги «Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида»ги

Қонунининг «Шартномавий мажбуриятларни бузганлик учун жавобгарлик» деб номланган 5-бобида ҳам ўз аксини топган. Айниқса, шартнома мажбуриятларини бузганлик учун мансабдор шахсининг жавобгарлигига бағишланган 35-модда кун мавзусини жиддий ёпади. Яъни, шартнома мажбуриятлари хўжалик юритувчи субъект мансабдор шахсининг айби билан бажарилмаган ёки лозим даражада бажарилмаган, унинг томонидан хўжалик юритувчи субъектнинг пул маблағлари ва бошқа мол-мулки мақсадга номувофик фойдаланилганлиги аниқланган, тўлов интизоми бузилган, хўжалик юритувчи субъект банкротликка дучор қилинган ёки шартнома муносабатлари соҳасида бошқа қоидабузарликлар содир этилган тақдирда, хўжалик юритувчи субъектнинг мансабдор шахси Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 45 ва 48-моддаларига мувофик фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликка, Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 175, 176¹, 176², 212 ва 214-моддаларига мувофик маъмурий жавобгарликка, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 175, 181, 186, 205, 207 ва 209-моддаларига мувофик жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин.

Яна бир мулоҳаза. Конвенциянинг 26-моддаси бўйича аъзо давлатларда жавобгарлик масалаларини ҳам ўрганиб чиқиш керак. Жумладан, юридик шахсларнинг жиноий жавобгарлиги фақат Литва, Молдова, Украина, Францияда жиноятнинг субъекти сифатида назарда тутилганини кўриш мумкин. Қирғизистон Жиноят кодексига эса, жиноятнинг субъекти бўлмаслиги нормаланган ҳолда, жиноий-ҳуқуқий характердаги чоралар қўлланилиши белгиланган. Шахсни жиноят субъекти сифатида эътироф этмай туриб, унга нисбатан мажбурлов чоралари қўлланилиши чора эмас, аксинча ноқонуний жазо ҳисобланади. Шахс буни жазо сифатида қабул қилади, унинг чора деб аталиши моҳиятан нотўғридир. Қолаверса, унутмаслик керакки, жиноят иши шахсга (бу ўринда шахс – индивид, жисмоний шахс) ва фактга нисбатан

қўзғатилади. Ушбу давлатлар қонунларида юридик шахслар жиноий жавобгарлигининг назарда тутилганлиги ҳали амалиётнинг тўғри қўлланилаётганини аниқламайди. Бу чуқур тизимли таҳлилларга муҳтож.

Хориж давлатларида юридик шахсларнинг жавобгарлиги асосан фуқаролик-ҳуқуқий қонунларда белгиланганини кўриш мумкин. Жумладан, Озарбойжон, Арманистон, Беларусь, Грузия, Молдова, Қозоғистон, Россия, Украина, Туркманистон ва ҳ.к. Ушбу давлатлар ҳам Коррупцияга қарши конвенцияни ратификация қилганлигига қарамай, юридик шахсларнинг жиноий жавобгарлигини Жиноят кодексларига киритмаган.

Юридик шахсларнинг жиноий жавобгарлигини Жиноят кодексига киритилишидан қандай натижага эришиш мумкин? деган савол туғилади. Юридик шахслар жавобгарлигининг жиноий-ҳуқуқий белгиланиши муайян салбий оқибатларга олиб келиши мумкин. Жумладан, юридик шахсларнинг жавобгарлигини жиноий тарзда белгиланиши билан амалда қўлланилаётган чоралардан ташқари, ҳеч қандай чораларни тақлиф қилиб бўлмайди, юридик шахсларга иқтисодий (аввалги хўжалик) судлар томонидан жарима, фаолиятини тўхтатиб қўйиш, юридик шахсни банкрот деб топиб, тугатиш чоралари қўллаб келинади. Ушбу чораларни Жиноят кодексига белгиланишида бундан оғир чорани тақлиф қилиб бўлмайди. Юридик шахсларнинг жиноий жавобгарлиги белгиланиши натижасида қуйидаги ташкилий, иқтисодий ва ижтимоий салбий оқибатларнинг келиб чиқиш эҳтимоли жуда юқори:

- юридик шахс мақомига эга бўлиб тадбиркорлик фаолияти юритаётган минглаб субъектларнинг мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотигади улуши салмоқли бўлиб, улар меҳнатга лаёқатли аҳолининг катта қисмини камраб олган – ижтимоий портлаш юз бериши эҳтимоли мавжуд;

- ҳолат судларнинг ихтисослашувида номутаносибликларга ва ишларнинг кўрилишида сифат кўрсаткичларининг салбий

томонга ўзгаришига олиб келиши мумкин. Юридик шахсларнинг жавобгарлиги кўрилишида судловга тааллуқлилиқ масалаларида ҳам муаммолар туғилади, иқтисодий судларга нисбатан жиноят ишлари бўйича судлар томонидан жавобгарлик масалаларига доир ишлар сифатли кўрилишига путур етиши мумкин. Амалда иқтисодий судлар айнан юридик шахсларнинг жавобгарлигини кўрадилар, жиноят ишлари бўйича судлар ушбу ишлардан ташқари бошқа жиноят ишларини ҳам кўришлари керак;

- бу ҳол олиб борилаётган тадбиркорлик субъектлари фаолиятининг эркинлиги сиёсатига ҳам зид бўлиб, тадбиркорлик субъектларининг репрессив жавобгарлиги оқибатларига ҳам олиб келади. Шунингдек, юридик шахсларнинг жавобгарлиги жинорий-ҳуқуқий тарзда белгиланиши юридик шахсга нисбатан бизнес-ҳамкорлараро ишончсизлик келиб чиқишига, ҳамкорлар камайишига, охир-оқибатда банкротликка ҳам олиб келиши мумкин. Бу юридик шахсда ишлаётган ходимларнинг иш ўринлари йўқолишига, ишсизликка сабаб бўлиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг фуқаро-

лик қонунчилигини такомиллаштириш концепцияси⁹да 1995–1996 йилларда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси ўтиш даврининг кенг кўламли ўзгаришларини фуқаролик-ҳуқуқий тартибга солишда муҳим роль ўйнагани ва мамлакатда бозор иқтисодиётини ривожлантириш учун мустаҳкам ҳуқуқий замин яратишга имкон бергани белгиланиб, бундан буён ҳам фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик институтини такомиллаштириш, жумладан, зарарни қоплашнинг адолатли тартибини таъминлаш назарда тутилди.

Шу сабабли, мазкур масаланинг қонуний ечимини топишда, ҳеч шубҳасиз, миллий манфаатларимиз устувор бўлиши ҳамда ҳуқуқ тизимимизнинг ўзига хос хусусиятлари ҳисобга олиниши лозим.

Б. АХРАРОВ,
Юристлар малакасини ошириш
маркази профессори,

М. БАРАТОВ,
Тошкент давлат юридик
университети профессори

¹ Билимли авлод – буюк келажакнинг, тадбиркор халқ – фаровон ҳаётнинг, дўстона ҳамкорлик эса тараққиётнинг кафолатидир. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганнинг 26 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // Халқ сўзи. 2018 йил 8 декабрь.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириши бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ–4947-сонли Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 йил, 6-сон, 70-модда, 20-сон.

³ // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 07.02.2019 йил, 03/19/518/2589-сон.

⁴ Сборник международных договоров Республики Узбекистан, 2008 г., № 3-4.

⁵ Каримов И.А. Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. –Тошкент: Ўзбекистон, 1997. 189-б.

⁶ // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 22.08.2019 йил, 09/19/704/3608-сон.

⁷ Ҳ.Раҳмонқулов. Фуқаролик ҳуқуқининг предмети, методи ва тамойиллари. –Тошкент: ТДЮИ, 2003. 27-б.

⁸ // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003 йил, 5-сон, 63-модда. 4-модданинг матни Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 13 декабрдаги ЎРҚ–594-сон Қонуни таҳририда // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 14.12.2019 йил, 03/19/594/4153-сон.

⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик қонунчилигини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ф–5464-сонли Фармойиши // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 06.04.2019 йил, 08/19/5464/2891-сон.